

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ**

Матвійчук Тетяна Фартівна
кандидат педагогічних наук, доцент

Навчальна дисципліна «ПСИХОЛОГІЯ»

Лекція 4.4.

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ: УЯВА

Рівень вищої освіти
Ступінь вищої освіти
Галузь знань
Спеціальність
Освітня програма

– Перший (бакалаврський) рівень
– Бакалавр
– 01 Освіта / Педагогіка
– 017 Фізична культура і спорт
– 017 Фізична культура і спорт

Львів

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ: УЯВА

1. Поняття про уяву та її роль на ранніх етапах розвитку культури.
2. Функції уяви.
3. Основні характеристики уяви.
4. Види уяви.
5. Розвиток уяви.

Література:

1. Лекції з педагогічної психології: навчальний посібник / М. М. Заброцький, Ю. Г. Шапошникова. Херсон: Грінь, 2017. 144 с.
2. Матвійчук Т. Ф. Психологія : навч.-метод. посіб. / Матвійчук Т. Ф. - Львів : Галич-Прес, 2018. - 76 с.
3. Носенко В.М. Вступ до спеціальності «Психологія»: Навчальний посібник. / В.М. Носенко. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 73 с.
4. Прасол Д. В., Литвиненко І. С. Вікова та педагогічна психологія: мультимедійний навчально-методичний посібник. Миколаїв: Арнекс, 2016. - 150 с.
5. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології / С. Л. Рубінштейн. – Х. : Видавництво «Навчальна книга» 2015. – 272 с.
6. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3- те вид., перероб., допов. К. : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
7. Савчин М. В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2016. – 288с. – (Серія «Монограф»)
8. Седих К. В. Основи психотерапії : навч. посіб. /. [К. В. Седих, О. О. Фільц, В. І. Банцер та ін.] ; за ред. К. В. Седих, О. О. Фільца. – К. : Академвидав, 2016. – 192 с.

1. Поняття про уяву та її роль на ранніх етапах розвитку культури

Уява належить до вищих пізнавальних процесів. Виникнення та розвиток людської уяви спричинені необхідністю існувати та діяти в середовищі з неповною інформацією та потребою змінювати ті чи інші предмети довкілля.

Уява - це психічний процес створення людиною нових образів на підґрунті її попереднього досвіду.

З найдавніших часів уява сприймалася як природна якість людини, дана їй від природи, поряд з вродженою здатністю бачити, чути, спостерігати, міркувати

тощо. Здатність людини до уяви проявляється вже на перших шаблях розвитку культури. Виготовлення знарядь праці, будівництво житла й перших міст, що відносяться ще до епохи неоліту, свідчать про те, що первісні конструкції не тільки опиралися на наявний досвід використання природних явищ, але й мали характер пошуку здійснення нових планів, які народилися спочатку в уяві їхніх творців.

Найбільш яскраво здатність людини до уяви на перших шаблях розвитку суспільства виявилася в мистецтві. Так, учені вважають, що образотворче мистецтво своїми коріннями сягає в епоху верхнього палеоліту (30–10 тис. років до н.е.). Уже перші наскальні малюнки, декоровані кістяні предмети, прикраси, зброя, які відносяться до ориньякської, солютрейської і мадленської археологічної культури (25–10 тис. до н. е.) виражали враження первісних людей від життя, від конкретного предмета або тварини. Вони «реалістичні», хоча найчастіше були виконані не з натури, а по пам'яті, тобто на основі накопиченого досвіду, відтвореного за допомогою уяви.

Важливо відзначити, що наскальні зображення не примітивні, а, як правило, виконані на високому рівні художньої й технічної майстерності. Цей факт послужив підставою для висловленої вченими точки зору, відповідно до якої древні зображення пов'язані не тільки з релігійними культами й магічними діями, а й з естетичною потребою у творчості. Реалізація цієї потреби за допомогою образного мислення й відповідної практичної діяльності виявляє досить розвинену в людини здатність образного бачення й образного відтворення дійсності, дає уявлення про той складний психічний процес, з яким пов'язане формування структур пізнання.

Якщо спробувати змодельовати творчий процес художника найдавнішої епохи, то з'ясується наступне. В основі творчості лежать отримані раніше життєві уявлення (спостереження, досвід): уже найперші зображення предметів, тварин і людей цілком пізнавані у порівнянні з дійсністю. Однак творча діяльність має й «невидимі параметри», до числа яких відноситься й уява, що виступає в якості потужної спонукальної сили до творчості. Активність уяви

проявляється, зокрема, у тому, що враження людини, яка створює малюнок, з'являються перед глядачем у вигляді складного розумового перетворення предметів у новому виді: в інших масштабах, пропорціях, лініях, кольорах тощо. Уява в цих актах проявляється як здатність робити різні «перетворення» реально існуючих предметів і формувати новий образ, що при всій своїй відмінності від предмета в його природному вигляді сприймається як адекватний йому.

Так реалізована за допомогою уяви естетична потреба зливається зі спробою виразити своє світовідчуття. Уява виступає тут як розумна творча сила, спрямована на осмислення й пізнання дійсності. Не випадково деякі дослідники бачать у цьому процесі прояв «інстинкту культури», споконвічно властивого виключно людині (на відміну від образної пам'яті, а також поведінкових структур, загальних для людини й тварин).

Уява також притаманна первісним формам наукового знання (землеробство, обробка металів), що в результаті спричинило розвиток спеціалізованого знання - математики, астрономії тощо. Археологічні дослідження XIX-XX ст. дали численні факти використання древніми людьми конкретних знань у будівництві, виготовленні знарядь праці, приладів у аграрній культурі тощо.

Широкий суспільний резонанс одержали найдавніші культові споруди (острів Пасхи та ін.). Кладка вертикально стоячих багатотонних кам'яних стін - стовпів детально збігається з творінням зодчих Тауанінсуйо-інкської держави. Крім того, ці споруди орієнтовані за рухом світил і порами року, що було б неможливо без астрономічних і математичних знань.

Високий рівень розвитку математики й астрономії в древніх культурах, свідчить про добре розвинене абстрактне раціоналістичне мислення перших учених, а також про широке використання ними в процесі осмислення природних явищ гіпотез, припущень, домислів.

Першою інтелектуальною елітою були єгипетські переписувачі, що склали повчання, релігійні, медичні, математичні й астрономічні трактати. Це була «індивідуальна творчість» оскільки навіть записи міфів містили варіації,

елементи творчості, не говорячи вже про тексти пірамід (XXV-XXIII ст. до н.е.), що давали наочний опис земного «життя» людини.

На ранніх шаблях розвитку культури абстрагування проявлялося в способах і правилах організації конкретного матеріалу, у синтетичних судженнях, створенні різного роду знакових систем. Розумова діяльність такого типу здійснювалася завдяки інтуїтивному дару Пов'язувати воєдино істотне в явищах і житті людини й систематизувати їх. Таким був, зокрема, іконічний знак, який має подібність із позначуваним предметом. На всесвітньо відомому Фестському диску (о. Крит, XVI ст. до н. е.) древній каліграф-друкар використав прийом, що передбачив техніку друкарства: кожен знак складової писемності був відтиснутий за допомогою спеціально вирізаної печатки. Набір штампів призначався, як припускають учені, для повторного використання.

У глибоку древність сягає своїми коріннями здатність людини створювати плани й карти, установлювати правила креслення. За словами фахівця з автоматичної й механічної Б. В. Раушенбаха, серед проблем, розв'язуваних живописом того часу, важливе місце належить проблемам науковим, геометричним.

Задовго до розробки методу ортогональних проекцій у працях Монжа й інших математиків кінця XVIII - початку XIX ст. у мистецтві Древнього Єгипту, Вавилону й Ассирії застосовувалися принципи креслення, засновані на цьому методі. Використовуваний у сучасному інженерному кресленні метод ортогональних проекцій дозволяє зображувати об'єкти без геометричних перекручувань у трьох проекціях. У древньому мистецтві вибиралася така проекція, що показувала предмет у найбільш характерному, вигідному з погляду інформативності ракурсі: обличчя людини і її ніг зображувалися в профіль, плечі - спереду, об'єкти на поверхні землі - у вигляді плану.

У древній медицині також використовувалися креслення й інша наочність - глиняні моделі людських органів. Медичні тексти, наприклад, знайдені при розкопках Ніневії, столиці Ассирії, засвідчують досить високий рівень розвитку хірургії й фармакології. Але й тут простежується характерний для цього періоду

з його пізнавальним ставленням до світу спосіб зв'язку знання й незнання: емпіричні та теоретичні знання сполучалися з домислами, часом фантастичними. Зокрема серед причин захворювань називалися вплив злих демонів, розташування й рух небесних світил тощо.

Характер абстрагування виявляється й через символіку букв і цифр, через символи-терміни, використання цифрових значень букв: у Древній Греції це заняття називали гематріахом, а людей, що займалися цими операціями (греки називали його чаклунством), - «математиками». Про споріднення мистецтва й науки математики свідчить і той факт, що буквено-цифровий арабський алфавіт мав додатковий поетичний зміст, розшифрування якого надало інформацію щодо біографічних відомостей поета, хронологію тощо.

Водночас існувало й інше трактування цифрових і буквених систем Давнього Сходу, що виражалось в обожнюванні цифр і букв. Їх закодування було доступне лише обраним. Такий абстрактний інтелектуалізм міг бути розкритий лише через поняття-паролі та відповідні словники. Таким чином математика стала однією з наук, у якій знайшов місце спосіб поєднання букв і цифр.

У XVI ст., працюючи над удосконаленням алгебраїчного обрахунку, відомий математик Ф. Вієт (1540–1603 рр.) уперше ввів в алгебру літерні позначення для відомих величин у рівняннях, що в трансформованому вигляді використовуються й у наш час.

Відмітимо, що зазначені форми абстрактного мислення древніх людей мають образну природу й мають наочний характер. Їхніми джерелами були досвід і спостереження.

Геометрія єгиптян, наприклад, викладена в правилах Амеса, була збірником невеликої кількості грубо наближених прийомів для визначення площ найпростіших фігур, отриманих виключно емпіричним шляхом. Такий самий характер мали в ранній період арифметика й механіка. Лише поступово вони почали втрачати свій емпіричний характер і перетворюватися на науки дедуктивні, що створювалися за допомогою синтетичних суджень.

Подібний шлях пройшло й формування деяких фундаментальних світоглядних понять в античних філософських концепціях. Поряд із достовірними конкретними знаннями, заснованими на емпіричному досвіді, ці концепції містили й складові, створені уявою. Вони стосувалися головним чином походження Землі, Всесвіту, загальних зв'язків і залежностей, недоступних для безпосереднього пізнання. Такі конструкції були необхідними й невід'ємними моментами процесу творчого осмислення світу. При цьому вони в собі могли поєднувати як геніальні, так і фантастичні уявлення.

На думку Анаксимандра, із безмежної природи народжуються всі небеса і всі світи в них, ці світи то руйнуються, то знову народжуються. Учений висловив припущення: перша людина походить від живих істот іншого виду. Водночас Анаксимандр вважав, що земля за своєю формою циліндрична і подібна до кам'яного стовпа. Ксенофан уперше в історії зазначив, що всі боги - це плід людської фантазії, що люди вигадали богів за своєю подобою, приписавши їм усі свої фізичні риси й моральні недоліки. Думка щодо людиноподібного багатобожжя привела вченого до поняття єдиного бога, невіддільного від природи, який мислиться в таких абстрактних категоріях, як розум, мислення, вічність.

2. Функції уяви

Уява є неодмінним психологічним фактором пошукової творчої діяльності, що зумовлює її *пізнавальну функцію*. Створення нових образів впливає на відкриття винаходів. Уява спричинює концентрацію розумового зосередження та підвищує інтенсивність уваги.

Уява здійснює також *функцію антиципації* в пізнанні й діяльності. Процес антиципації виражається в передбаченні результату обговорюваного положення, наступного способу дії, вчинку, а в мовному плані - в уявній побудові фрази, зверненої до співрозмовника й у слуханні.

Водночас образи уяви здійснюють *регулюючу функцію*. Образи уяви є основою психічного стану, спрямованого на те, що може або повинне відбутися, а також попереднього настроювання в сприйнятті й дії. Вони здобувають

спонукальне значення, сприяючи активізації діяльності в певному напрямку. Крім того, *образи уяви тісно пов'язані з потребами, інтересами й іншими компонентами спрямованості особистості*, тому є одним із психологічних факторів творчого натхнення.

Уява відіграє важливу роль у конкретизації цілеспрямованих дій у процесі складання їхнього плану й програми. План майбутньої діяльності виражає її загальну побудову й перспективну спрямованість, конкретизація ж плану здійснюється в докладній програмі дій, що стосується багатьох частковостей, послідовності й способів їхнього виконання.

Велике значення також має *контрольно-коригувальна функція* образів уяви. Контроль за процесом дії й корекція в ході його виконання мають за мету виправлення недоліків і помилок, а також удосконалювання методів і прийомів виконуваної роботи. Щодо цього велике значення має спостереження за ходом роботи й уміння вчасно виправляти й поліпшувати процес праці. Особливо важлива корекція, яка передбачає дії, що виражаються в умінні помітити погрішність у трудовій операції й не допустити її здійснення вже на початковій фазі цього процесу. Виникаючий при цьому образ вчиненої дії є необхідною психологічною умовою виправлення наміченої помилкової дії.

Крім зазначених, образи уяви виконують істотні *емоційні функції*. Яскраві, що відрізняються почуттєвою жвавістю, образи уяви підсилюють емоційний тонус діяльності, стимулюють підвищений настрій у процесі праці, сприяють виникненню підйому в роботі й захоплення діяльністю. Конкретні емоційні функції образів уяви різні.

У цьому плані потрібно вказати на їхнє морально- психологічне значення. Так, уявний образ умов і процесу майбутніх дій і вчинків дозволяє оцінити їхні можливі наслідки й вплив на інших людей. Усвідомлення післядії вчинку й попередження можливого його негативного впливу дозволяє вчасно не допустити його в такій формі й відповідно виправити.

Емоційне значення образів уяви виражається також і їхні *естетичній функції*. Так, у літературно-художній творчості це проявляється в художньому

такті, що виражається у відборі засобів зображення характерів, психічних станів і образів природи. У літературній, образотворчій і сценічній творчості уява здійснює функцію уявного перевтілення письменника, художника, актора в створювані образи, особливо психологію персонажів, їхній внутрішній світ і образ дій.

3. Основні характеристики уяви

Уява властива лише людині і є необхідною умовою її трудової діяльності. Уява виникла й розвинулась у процесі праці людини, вона завжди спрямована на практичну діяльність. *Уява залежить від спрямованості особистості: її інтересів, прагнень, потреб, переконань.* Людина також заздалегідь уявляє, що і як вона буде робити, яким буде кінцевий результат праці.

Так, у Д. Менделєєва майже раптово виникла ідея про можливість зіставлення хімічних елементів за їх атомною вагою, але цьому передувало 15 років виснажливої праці вченого.

Уява пов'язана з мисленням, пам'яттю, відчуттями та емоціями. Одне й те ж завдання може розв'язуватись як за допомогою уяви, так і за допомогою мислення. Якщо початкові дані завдання відомі, то хід їх розв'язання підпорядковується переважно законам мислення. Уява працює на тому етапі пізнання, коли невизначеність проблемної ситуації досить велика, необхідна інформація відсутня або неповна, а вихідні дані не піддаються точному аналізу. У цьому випадку уява дає змогу «перескочити» через якісь етапи мислення й уявити кінцевий результат.

Уява відрізняється від пам'яті новизною відтворених нею асоціацій щодо тих, які зберігаються в пам'яті. Пам'ять зберігає сліди образів та видає їх свідомості знову у відчутній формі уявлень, а уяві належить тільки нова комбінація цих елементів, збережених пам'яттю. Отже, образи уяви відрізняються від образів пам'яті тим, що в уяві ми змінюємо згадуване або створюємо щось таке, чого не було в нашій пам'яті.

Між образами пам'яті й уявою є різні внутрішні взаємозв'язки й складні співвідношення. Образи пам'яті - одна з істотних основ уяви. Чим багатший зміст пам'яті й чим активніше людина може оперувати її образами, тим

сприятливіші психологічні передумови для розвитку уяви. Але й за цієї умови співвідношення між пам'яттю й уявою не однозначне. Точне відтворення минулого без його нового осмислювання й видозміненої реконструкції знижує до мінімуму роль уяви в цьому процесі.

Активна розумова робота відбувається при відтворенні у формі пригадування, що являє собою складний розумово-вольовий процес, який іноді викликає значну емоційну напругу. У всіх зазначених процесах осмисленого запам'ятовування й відтворення проявляється й роль уяви, особливо в актах реконструкції відтвореного матеріалу і його одночасної творчої переробки.

Варто розрізнити два істотно різні процеси взаємозв'язку образів пам'яті й уяви:

- змішання образів пам'яті й уяви, що може спричинити підміну відтворення фантазуванням;
- сполучення образів пам'яті з оперуванням образами, які відтворюються і творчою уявою.

Уява проявляється також в актуалізації й реконструкції образів того, що вже було. Цей процес письменники позначають як «уяву в минулому» й описують його в художній формі у вигляді образних внутрішніх монологів - спогадів. Письменники використовують «уяву в минулому» у різних її діапазонах: у вигляді окремих епізодів із життя персонажів, змальованих в образах, що відрізнялися чуттєвою жвавістю, яскравістю й емоційною насиченістю.

Образи пам'яті й уяви тут витончено переплітаються й взаємодіють, отримуючи складний інтелектуальний і моральний зміст. «Уява в минулому» переплітається з образами майбутнього, у спрямованості уяви відбуваються зрушення й зсуви в часі, нерідко при збереженні єдиної психічної установки. Спогади при цих умовах виконують функції уяви, образи пам'яті зливаються із мріями й актуалізують перехід від минулого до майбутнього й у зворотному напрямку.

Найскладнішим є питання про співвідношення і взаємозв'язок уяви й мислення. З цього приводу в психологічній літературі висловлені різні погляди й припущення. Одне з них - ототожнення уяви з мисленням. Помилковість такого твердження полягає у неврахуванні своєрідності пізнавального апарату уяви, його психологічних механізмів. Відповідно до іншої думки, уява й мислення розуміються в роздільності їхніх проявів.

На відміну від розглянутих поглядів на мислення й уяву в їхньому співвідношенні пропонується положення про їх тісний внутрішній зв'язок.

У складній єдності мислення й уяви домінуюче значення усе більше здобуває мислення як вища форма пізнання, що не тільки не применшує значення уяви, але є психологічною умовою підвищення його пізнавального рівня.

У мисленні й уяві є загальне й особливе. Загальне полягає в їхній аналітико-синтетичній основі. Процес актуалізації мислення й уяви також має загальні риси: ці процеси проходять на високому рівні за наявності пізнавального завдання й у всіх ситуаціях, що вимагають активної творчої перетворювальної діяльності. Спільність їх проявляється й у функціях мислення й уяви: пізнавальній, антиципаційній, планувальній, регулювальній і контрольнo-коригуючій.

Водночас мислення й уява мають і свої особливості. Розумовий процес проявляється в різних операціях: аналізі й синтезі; конкретизації, абстракції, узагальненні; в описі, порівнянні, класифікації, систематизації й у причинному поясненні досліджуваних явищ, в утворенні понять; виражається в зовнішній і внутрішній спрямованості, у діях і формі звукової й внутрішньої мови. У єдності із цими процесами проявляється й діяльність уяви, що здійснюється в образній формі за допомогою своєрідних психологічних механізмів як способів перетворення й створення нових образів.

Мислення - процес узагальненого й опосередкованого активного відбиття дійсності, пізнання істотних властивостей предметів, явищ і зв'язків між ними. У цьому процесі людина свідомо оперує логічним апаратом мислення. Розумовий процес має складну психологічну характеристику й виражається не

тільки в суворій послідовності й розгортанні всіх його операцій, але й в інтуїтивному усвідомленні істини, де процес доведення менш розгорнутий, він минає низку ланок - відбувається в системі творчої праці, опосередковується раніше отриманими знаннями й потім перевіряється у формі розгорнутого доведення.

Уява оперує в художній творчості образами з їхнім прямим і переносним значенням і більш узагальненими цілісними картинами. У різних сферах наукового знання вона оперує також образами-схемами, просторовими уявленнями й іншими засобами з більш вираженими елементами абстракції. Уява й мислення у творчому процесі функціонують у гнучкому співвідношенні, їхні взаємозв'язки неоднакові залежно від змісту праці, розв'язуваних творчих завдань і сформованого індивідуального складу розумової діяльності.

Нові образи уяви, так само як і творчі теоретичні думки, можуть виникати в процесі й у результаті логічного доведення, а також інтуїтивно на різних стадіях творчого процесу, особливо в стані творчого натхнення.

У психологічній літературі неодноразово обговорювалося питання про співвідношення пізнавальні функції мислення й уяви. Зокрема Т. Рібо надає перевагу уяві. Учений говорить про те, що винаходи робить тільки уява, яка постачає розумовим здібностям матеріал для розробки: ставить їм завдання й навіть вказує на способи рішення. А міркування служить тільки знаряддям перевірки й доведення та перетворює роботу уяви в логічні наслідки.

У такий спосіб Т. Рібо вказує на визначальну роль уяви у відкритті нового, значення ж мислення він обмежує доведенням і перевіркою. Але висока оцінка значення творчої уяви не повинна спричинити до недооцінки мислення як вищої форми пізнання.

За допомогою мислення й уяви людина здійснює творчу працю, причому вони функціонують як компоненти цілісної пізнавальної діяльності. Контрастне зіставлення мислення й уяви спричинює помилкову абсолютизацію їхніх розходжень і заперечення творчого значення мислення, що є, власне кажучи, неправильним.

Уяву викликає те, що відповідає потребам і має емоційний відгук. Так, коли представників племені із пустельних районів Австралії привезли в сучасне місто, то найбільший подив викликали в них не багатопверхові будинки, а звичайний сірник, запалений одним із присутніх. Південноамериканського індійця, який вперше опинився в місті, не здивували досягнення технічної думки, але він не зміг приховати здивування, коли вперше побачив велосипед.

Таким чином своєрідність уяви як пізнавального процесу полягає в її трифазному характері: образи уяви виникають на підґрунті сприймання, пам'яті, на основі знань й попереднього життєвого досвіду; у процесі перетворення образів здійснюється уявне абстрагування від вихідного матеріалу; створення нових образів зумовлює поглиблення пізнання дійсності й прогнозування.

Тісно пов'язана з потребами й інтересами особистості, уява створює образи бажаного майбутнього у формі мрії й інших ідеальних уявлень із їх конкретною й узагальненою інтелектуальною й моральною спрямованістю.

Уява завжди є відступом від дійсності, проте джерело уяви це - об'єктивна дійсність.

Зазнаючи впливу емоцій, почуттів, симпатій і антипатій, уява дає змогу глибше осмислити й пізнати дійсність, але спотворює її. Так, під впливом почуття кохання до людини наша уява породжує бажаний образ, який може і не відповідати справжньому. Митці досить часто не бувають очевидцями явища, яке вони описують, але художній образ завжди спирається на об'єктивну дійсність, що відображається у поєднанні реального та нереального. Уява нерозривно пов'язана з усіма ланками психіки людини. Так, уяву стимулюють запахи, ритми музики. До того ж, найвищий «розквіт» уяви проявляється у хвилини небезпеки для життя людини.

4. Види уяви

Уява поділяється на види залежно від способів утворення нових образів, відтак вона може бути пасивною та активною.

Пасивна уява - мимовільне або довільне створення образів, не призначених для втілення в дійсність. До цього виду уяви належать сновидіння, фантазування та ілюзії.

Сновидіння - суб'єктивно пережиті уявлення переважно зорової модальності, що мимовільно виникають під час сну, ознакою якого є відключеність організму від зовнішніх впливів. Засинаючи, людина проходить через фази «повільного» і «швидкого» (парадоксального) сну. Під час першої фази спостерігається пригнічення життєво важливих функцій організму (дихання, серцевого ритму, тону мускулатури), під час другої - їх активізація, яка охоплює й ті ділянки кори, де зберігаються сліди минулих вражень. Саме друга фаза супроводжується сновидіннями, яким здавна приписується вищий сенс.

У стані сну спостерігаються активні процеси. Сновидіння виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх подразнень і активізації в мозку слідів колишніх роздратувань у формі почуттєво яскравих конкретних образів пам'яті, сцен і картин, змістом яких є більш-менш точне відтворення з елементами фантазування з минулого досвіду людини. Крім снів-спогадів також виникають сні-фантазії, у яких провідним процесом є уява.

Фантазування - це довільне оперування образами уяви, що має задовольнити потребу, на шляху реального задоволення якої трапляються перешкоди. Тому фантазування є ілюзорним засобом задоволення потреби, створенням образів, що усвідомлюються як приємні, але нездійсненні; які дають можливість індивідові розширити обрії свого життя.

Ілюзія - неадекватне відображення об'єктів, які сприймаються зі спотворенням окремих їхніх властивостей. Причому ілюзорний образ ототожнюється з об'єктом сприймання і розцінюється як реально існуючий.

Активна уява - процес довільного створення індивідом наочних образів, який спрямований на виконання творчого або логічного завдання. Він має відтворувальний і творчий характер.

Відтворювальна (репродуктивна) уява обслуговує сприймання та відтворення об'єктів, які потребують представлення у формі наочних образів. Це читання описів, креслень, розгляд малюнків, схем, тобто все те, що підпорядковане завданню в образній формі відтворити явище, якого немає в досвіді індивіда. Функцію засобу розв'язання такого завдання виконує й наочно-образне мислення, але уява доповнює його роботу, даючи змогу вийти за межі даних і створити значно «багатший» наочний образ.

Творча (продуктивна) уява - це створення нових наочних образів, які несуть в собі індивідуальність їхнього суб'єкта та можуть бути втілені в оригінальних і суспільно-цінних продуктах.

Зразком творчої уяви також є мрія - внутрішня діяльність, що полягає у створенні образу бажаного майбутнього. Мрія є необхідною умовою перетворення дійсності, мотив діяльності, реалізація якого на даний момент відстрочується.

Творча уява може бути художньою, науковою, технічною.

Художня уява подає загальне як індивідуальне, а **наукова** — максимально узагальнює образ, у якому індивідуальне лише підтверджує загальне. Художня уява створює ефект присутності — перенесення у вигаданий світ. У художній уяві переважають чуттєві (зорові, слухові тощо) образи, надзвичайно детальні та яскраві.

У **науковій** уяві має місце протилежний процес: заперечення ефекту присутності та обґрунтування незалежно від того, хто сприймає існування якогось явища. Наукова уява втілюється у вмінні будувати гіпотези, знаходженні неординарних шляхів розв'язання проблеми, умінні узагальнювати емпіричний матеріал, а те, що не витримало наукової і практичної перевірки, відкидається.

Технічна уява створює образи просторових відношень у вигляді геометричних фігур із мисленим застосуванням їх у різних комбінаціях. Важливу роль у створенні нових технічних конструкцій відіграють асоціації за схожістю. Образи технічної уяви матеріалізуються в кресленнях, схемах, за допомогою яких створюються нові предмети та об'єкти.

5. Розвиток уяви

Розвиток уяви вимагає нагромадження відповідного досвіду й вироблення вміння подумки сполучати образи в нові поєднання і комбінації, та уявляти можливі зміни дійсності. Такі вміння утворюються поступово і проходять у своєму формуванні кілька етапів.

За законом (ефектом) Т. Рібо, з віком людини розвиток уяви уповільнюється і поступається розвиткові мислення. Перша стадія розвитку уяви охоплює дошкільний, підлітковий і юнацький вік. У цей час уява з мисленням тісно не пов'язані і навіть знаходяться в певному антагонізмі, оскільки це період активного формування мислення. Наступна стадія характеризується послабленням ролі уяви й посиленням здатності міркувати. На третій стадії уява підпорядковується мисленню, тому в більшості людей вона занепадає і лише в деяких підноситься над мисленням, стаючи справді творчою силою.

Основна умова розвитку уяви особистості - це залучення її до різносторонньої діяльності. Чим більше вона бачить, чує, переживає, тим продуктивнішою буде активність її уяви. Відтворювальна уява дитини розвивається під час сприймання (зокрема художніх творів), а творча формується під час гри, вирішення проблемних ситуацій та дослідницької діяльності. При цьому велике значення для розвитку уяви має участь особистості у творчих гуртках: художніх, літературних, технічних, наукових. Важливою є роль спеціальних методичних прийомів - розповідь за картинами, малювання ілюстрацій до текстів, уявні подорожі до різних історичних епох або по географічній карті з наочним описом країн тощо.

У цілому уява як психологічний процес, передбачає, по-перше, бачення цілого раніше частин; по-друге, перенесення функцій з одного предмета на інший, визначаючи їх подумки. Таке вміння виробляється тільки за умови здатності дітей поєднувати різні предмети і явища в єдиний смисловий сюжет.

Глибина прогнозування - необхідний структурний компонент загальної обдарованості - є інтегральною характеристикою творчості. Головне в обдарованості - здатність до оцінки всіх складних психологічних структур. Вона

містить у собі здатність розуміння в розвитку як власної думки, так і чужих думок, дій і вчинків, а також забезпечує можливість самоконтролю, упевненості дитини в собі, у своїх рішеннях, визначаючи цим її самостійність.

До структурних компонентів обдарованості як загальної психологічної передумови творчого розвитку й становлення творчої особистості відносяться:

- домінуюча роль пізнавальної мотивації;
- дослідницька творча активність, що виражається у виявленні нового, у постановці й рішенні проблем;
- можливість досягнення оригінальних рішень;
- можливість прогнозування;
- здатність до створення ідеальних еталонів, що забезпечують естетичні, моральні й інтелектуальні оцінки.

Ще одним неодмінним структурним компонентом творчості є оригінальність. Вона виражає ступінь несхожості, нестандартності, несподіваності рішення.